

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 16ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1978

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΝ ΘΕΟΛΟΓΙΑΝ

(ΕΞ ΑΦΟΡΜΗΣ ΔΥΟ ΠΡΟΣΦΑΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΟΝ. BUCCI)

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΠΑΝ. Ι. ΖΕΠΟΥ

I

Τὸ θέμα τῶν ἐλληνικῶν καὶ βυζαντινῶν ἐπιδράσεων, αἱ ὁποῖαι ἠσκήθησαν κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, ἔχει ἐπανελημμένως συζητηθῆ. Οἱ ἱστορικοὶ δὲ καὶ οἱ θεολόγοι, οἱ ὁποῖοι ἠσχολήθησαν μὲ τὸ θέμα αὐτό, ἔχουν ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀποσαφηνίσει τὴν ἀσκηθεῖσαν συναφῆ ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν.

Ὅμως, τὸ θέμα αὐτὸ ἀποκτᾶ καὶ πάλιν ἐπικαιρότητα ἐξ ἀφορμῆς προσφάτων δημοσιευμάτων, τῶν ὁποίων οἱ συγγραφεῖς *regum novarum cupiditi*, καινοτομοῦντες καὶ νεωτερίζοντες, προσπαθοῦν ν' ἀποδείξουν, ὅτι ἡ ἐπίδρασις τόσον τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψεως ὅσον καὶ τῆς βυζαντινορρωμαϊκῆς νοοτροπίας ἔβλαψεν ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ, τελικῶς δὲ παρεμόρφωσε τὸ ἀρχικὸν κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ.

Συχνὰ οἱ νεώτεροι αὐτοὶ συγγραφεῖς ἐμπλέκουν εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογία των καὶ τὴν βλαβεράν, κατ' αὐτούς, ἐπίδρασιν τοῦ βυζαντινορρωμαϊκοῦ δικαίου, τὸ ὅποιον, κατὰ τὴν γνώμην των, μὲ τὸν ἰσχυρὸν λογικὸν του ὄπλισμόν, ἔβλαψεν ἐπίσης πολὺ καὶ συνετέλεσεν ἐπίσης εἰς τὴν νόθευσιν τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ τοιαύτη δ' ἐμπλοκὴ καὶ τοῦ βυζαντινορρωμαϊκοῦ δικαίου κατ' ἀνάγκην ἀποτελεῖ πρόκλησιν καὶ διὰ τὸν ἱστορικὸν τοῦ δικαίου εἰς τρόπον, ὥστε νὰ δικαιολογῆται καὶ τούτου ἡ ἀνάμιξις εἰς τὴν ἀνοιχθεῖσαν συζήτησιν καὶ ἡ ἀσκησις κριτικῆς καὶ ἡ ἀπόκρουσις τῆς διατυπωθείσης μομφῆς.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο δικαιολογεῖ καὶ τὴν ἰδικήν μου ἀνάμιξιν εἰς θέματα ἱστορικὰ καὶ θεολογικά. Καὶ ἡ ἀνάμιξις αὐτὴ δικαιολογεῖται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ περισσότερον πρόσφατος ἐπίθεσις κατὰ τῆς ἀσκηθείσης ἐπιδράσεως τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς σκέψεως προέρχεται ἀπὸ ἱστορικὸν τοῦ δικαίου, τοῦ ὁποίου αἱ δημοσιευμένα γινώμαι ἔχουν ἀνάγκην ἀντικρούσεως ὄχι μόνον ἐκ μέρους ἱστορικῶν καὶ θεολόγων, ἀλλὰ καὶ ἐκ μέρους νομικῶν.

Τὰ πρόσφατα δημοσιεύματα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρομαι εἶναι δύο μελέται τοῦ κ. *Onorato Bucci*, καθηγητοῦ εἰς τὸ Παπικὸν Πανεπιστήμιον τοῦ Λατερανοῦ καὶ δοκίμιον συγγραφέως πολλῶν μελετῶν περὶ τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν τῆς Μέσης καὶ τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ δικαίου των. Ὁ καθηγητῆς *On. Bucci* ἀνήκει εἰς τὴν νεωτέραν γενεὰν τῶν ἱστορικῶν τοῦ δικαίου καὶ ἔχει ἐγκύφει ἀπὸ ἐτῶν εἰς τὴν μελέτην ἰδίως τοῦ περσικοῦ πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἀναλύει καὶ θαυμάζει. Ἡ ἀνάλυσις ὅμως καὶ ὁ θαυμασμός του αὐτὸς τὸν ὀδηγεῖ συχνὰ εἰς ὑπερβολὰς καὶ εἰς συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα ὑποτιμοῦν ἀδίκως τὴν σημασίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὸν φέρουν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ὅσα ἀπ' αἰῶνων εἶναι παραδεδεγμένα.

Δύο εἶναι αἱ πρόσφατοι σχετικαὶ μελέται τοῦ καθηγητοῦ *On. Bucci*. Ἐξ αὐτῶν, ἡ μὲν πρώτη φέρει τὸν τίτλον «*Tradizione giuridica greco-romana e tradizione giuridica della Chiesa*» (ἑλληνορωμαϊκὴ νομικὴ παράδοσις καὶ νομικὴ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας), ἔχει ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ Παπικοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λατερανοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1977 καὶ εἰς 51 σελίδας ἀποδίδει τὴν ὕλην θεωρίαν τοῦ συγγραφέως. Ἡ δὲ δευτέρα φέρει τὸν μακρὸν τίτλον «*Il problema della formazione della terminologia cristiana da parte delle originarie chiese orientali: studio linguistico e storico-giuridico*» (τὸ πρόβλημα τῆς διαμορφώσεως τῆς χριστιανικῆς ὀρολογίας ἐκ μέρους τῶν ἀρχικῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν: μελέτη γλωσσολογικὴ καὶ ἱστορικονομικὴ), ἔχει δημοσιευθῆ εἰς τὸ ἐπίσημον ὄργανον τοῦ Βατικανοῦ «*Nuntia*» (τεῦχος 5, 1977, σελ. 71 ἐπ.) καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἐξ 23 σελίδων εἰσηγητικὴν ἔκθεσιν τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν Παπικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἀμφότεραι αἱ μελέται, ἀλληλοσυμπληρούμεναι, κινοῦνται ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ κύκλου ἰδεῶν. Τείνουν δὲ ν' ἀποδείξουν τὴν βλαβερὰν ἐπίδρασιν τὴν ὁποῖαν ἤσκησεν ὁ ἀρχαιοελληνικὸς καὶ ὁ βυζαντινορωμαϊκὸς πολιτισμὸς κατὰ τὴν διαδρομὴν τῆς ἐξελέξεως τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ, ὡς καὶ τὴν νόθευσιν τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἐκ τῆς Δύσεως προερχομένων διδασκαλιῶν καὶ θεωριῶν.

Τὸ περιεχόμενον τῶν μελετῶν αὐτῶν ἐπιχειρῶ νὰ συνοψίσω κατωτέρω, παραλείπων τὰς γλωσσολογικὰς παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως καὶ περιοριζόμενος εἰς σύντομον ἀνάλυσιν τῆς κυρίας θεωρίας του, πρὶν ἢ καταλήξω εἰς τὴν ἀναγκαίαν κριτικὴν καὶ ἀντίκρουσιν.

II

Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς πρώτης μελέτης του, ὁ συγγραφεὺς τονίζει, ὅτι ὅλοι οἱ μέχρι σήμερον ἀσχοληθέντες μὲ τὴν ἔρευναν τοῦ δικαίου τῶν λαῶν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἐστηρίχθησαν εἰς ἑλληνικὰς καὶ ρωμαϊκὰς πηγὰς, κατ' ἀκολουθίαν δ' ἢ ἔρευνά των ἔγινε μόνον ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῶν διδαγμάτων τῶν Εὐρωπαϊῶν καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰ σχολεῖα ἢ ἱστορία τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως διδάσκεται ὡς ἱστορία ἀντιθέσεως τῶν δύο αὐτῶν κόσμων, ἢ δὲ νίκη τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Περσῶν χαρακτηρίζεται ὡς νίκη τῆς Δύσεως κατὰ τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτὸ ὅμως εἶναι σφάλμα, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν συγγραφέα, ὀφείλεται εἰς ἄποιαν ἐκστρατεῖαν κατὰ τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς, ἔχουσαν τὰς ρίζας της εἰς τὸν βαθμιαῖον ἐξελληνισμόν καὶ ἐκρωμαϊσμόν τῶν περιοχῶν τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Ἀναλύων τὴν θέσιν του αὐτὴν, ὁ συγγραφεὺς προβαίνει, ἰδίως εἰς τὴν πρώτην του μελέτην, εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου αὐτοῦ. Εἰς τὴν ἱστορικὴν δ' ἀναδρομὴν, τὴν ὁποῖαν ἐπιχειρεῖ, ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς τοὺς ἑλληνιστικὸς χρόνους καὶ μετ' αὐτοὺς εἰς τὴν ρωμαϊοκρατίαν καὶ τέλος εἰς τὴν μακρὰν βυζαντινὴν περίοδον. Καὶ εἶναι τουλάχιστον ἐκπληκτικὰ ὅσα ὑποστηρίζει ὁ συγγραφεὺς κατὰ τὴν ἱστορικὴν του ταύτην ἀναδρομὴν.

Οὕτω, διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὑποστηρίζει ὁ συγγραφεὺς, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξεν ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους «ρασιστάς», αὐτὸς δὲ μαζὶ μὲ τὸν Ἰσοκράτη ἀποτελοῦν τοὺς προδρόμους τοῦ «ρασιμοῦ» τοῦ 20οῦ αἰῶνος! Αἱ ρασιστικαὶ αὐταὶ ἰδέαι ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ καὶ εἰς τὴν καθιέρωσιν τῆς διακρίσεως τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν «βαρβάρων». Μὲ τὴν καθιέρωσιν δὲ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν ὁ δυτικὸς - εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς ἀπέκτησε βαθμὴν τὰ ἀποκρουστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀντισημιτισμοῦ, τοῦ ἀθεϊσμοῦ, τῆς τυραννίας καὶ γενικώτερον τῆς περιφρονήσεως τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς.

Ἀληθὲς εἶναι, κατὰ τὸν συγγραφέα, ὅτι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος ἐπρόδωσε τὰς ἑλληνικὰς ἰδέας καὶ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἰσοκράτη, ὅταν κατενόησε τὸ μεγαλεῖον τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Δυστυχῶς ὅμως, μὲ τοὺς Σελευκίδας

καὶ τοὺς ἄλλους διαδόχους ἀνεξωογονήθη ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἔτσι ἀνεξωογονήθη ἡ καταπίεσις τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ μόνον ἀργότερον, ἐπὶ τῆς ρωμαιοκρατίας, ὅταν ὁ Ὀκταβιανὸς Αὐγουστος κατενόησε καὶ συνέχισε τὴν πολιτικὴν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀνέπνευσε κάπως ἡ Ἀνατολή, διότι τότε ἡ Ρώμη, ἔχουσα ἐπίγνωσιν τοῦ μεγαλείου τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἐπλησίασε τὸν ἀνατολικὸν κόσμον μὲ διακριτικότητας καὶ κατέληξε διὰ τοῦ Αὐγούστου νὰ καταπιέσῃ τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, ὄχι ὅμως καὶ τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς!

Αὐτὴν τὴν ἐκ παραδόσεως καταπίεσιν τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς ἐπεχείρησε νὰ σταματήσῃ ὁ Ἰησοῦς μὲ τὸ θεῖον κήρυγμά του. Εἶχεν οὗτος γεννηθῆ εἰς τὸ Ἰσραήλ, δηλαδὴ εἰς τὴν Ἀνατολὴν, καὶ ἐβραϊκῆ, δηλαδὴ ἀνατολικῆ, ὑπῆρξεν ἡ πρώτη του Ἐκκλησία. Ἐδίδαξεν ὅμως ὁ Ἰησοῦς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς χώρους ὅπου ἦτο ἰσχυρὰ ἡ ἐπιρροὴ τῆς ἑλληνικῆς Παιδείας. Καὶ ἔτσι ὅπως ἀναλυτικώτερον ἐκθέτει ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν δευτέραν του μελέτην, μὲ τὴν εἰσβολὴν εἰς τὰς πρώτας ἐβραϊκὰς Χριστιανικὰς κοινότητας καὶ «ἐλληνιστῶν», ἐβραίων δηλαδὴ μὲ ἑλληνικὴν ὅμως παιδείαν, ἀλλ' ἰδίως καὶ κυρίως μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὁ ὁποῖος ἦτο ἐνήμερος τοῦ ὀρθολογιστικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐγεννήθη ἡ χριστιανικὴ θεολογία, ἡ κοσμοθεωρία δηλαδὴ ἡ ὁποία ἐθεμελιώθη μὲν εἰς τὸ ἰουδαϊκὸν Χριστιανικὸν κήρυγμα, ἐπηρεάσθη ὅμως καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν.

Κατὰ τὸν καθηγητὴν *Bucci*, ὅπως οὗτος ἀναλύει τὸ πρόβλημα ἰδίως εἰς τὴν δευτέραν μελέτην του, ὁ ἀπόστολος Παῦλος παρέμεινε πιστὸς εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν του καταγωγὴν, ἐχρησιμοποίησεν ὅμως τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ὀρολογίαν, διὰ νὰ μεταδώσῃ εὐρύτερον τὸ ἐβραϊκὸν Χριστιανικὸν κήρυγμα καὶ νὰ ἐχριστιανίσῃ τὸν ἑλληνισμὸν καὶ δι' αὐτοῦ ὀλόκληρον τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Κατὰ τὸν τρόπον ὅμως αὐτόν, ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἰδιοποιήθη τὸν Χριστιανισμὸν καὶ αὐτὸ ἔγινε, κατ' ἀνάγκην, εἰς βάρος τῆς ἀρχικῆς θεωρίας τῆς ἰουδαϊκῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἰδιοποίησις δ' αὐτῆ διεδόθη καὶ εἰς τὸν Δυτικὸν Κόσμον καὶ καθιερώθη ὀριστικῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ ἰδίως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὅταν ἡ βυζαντινὴ «λεπτότης» καὶ «αισθητικὴ» προσέδωσεν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὸν χαρακτῆρα συνθέσεως ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς ὀρθολογιστικῆς σκέψεως καὶ ρωμαιοβυζαντινῶν νομικῶν ἐγχειριδίων καὶ κατέστησε τὴν Ἐκκλησίαν πειθίμιον κρατικὸν ὄργανον.

Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀναπόφευκτος ρῆξις μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, διὰ τὴν ὁποίαν οὐδεμίαν εὐθύνην φέρει τὸ Ἰσλάμ καὶ αἱ κατακτήσεις του, ἀλλ' ἡ ὁποία ὠφείλετο εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ὀρθολογιστικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν, ἐχρησιμοποίησε καὶ τὸ βυζαντινορρωμαϊκὸν

δίκαιον ὡς ὄργανόν του. Τονίζει, λοιπόν, ὁ καθηγητὴς *Bucci* εἰς τὴν πρώτην μελέτην του (σελ. 40 σημ. 33), ὅτι αἱ ὀρθόδοξοι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ζοῦν καὶ σήμερον πολὺ μακρὰν ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν θρησκευτικὸν πνεῦμα, ὡς καὶ ὅτι αἱ ἐκκλησίαι αὐταὶ εἶναι, τόσον εἰς τὴν προᾶξιν ὅσον καὶ εἰς τὴν θεωρίαν, κληρονόμοι τοῦ παλαιοῦ ἑλληνιστικοῦ φαινομένου καὶ τῆς ρωμαιοβυζαντινῆς νομικῆς παραδόσεως. Καὶ καταλήγει γράφων (αὐτόθι, σελ. 50 ἐπ.), ὅτι καὶ σήμερον εἰς τὴν Ὑπεριορδανίαν καὶ εἰς τὸ *Malabar* τῆς Ἰνδίας ζοῦν φυλαὶ αἱ ὁποῖαι ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ χρόνων ἀρχαίων, ὡς καὶ ὅτι εἰς τὴν Περσίαν καὶ τὴν ἀρχαίαν Ἀρμενίαν ζοῦν χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι ἐνέμειναν εἰς τὴν ἀρχαίαν μορφήν τῆς πίστεώς των παρ' ὄλους τοὺς διωγμούς καὶ τὰς καταπιέσεις πρὸς ἡσκήθησαν ἐναντίον των. Αὐτοὺς δὲ τοὺς Χριστιανούς, μὲ τὴν ἀρχαίαν δομὴν τῆς θρησκείας των, πρέπει νὰ πλησιάσωμεν μὲ ταπεινότητα καὶ μὲ σιωπὴν, διότι καὶ αὐτοὶ πάντοτε ἐσιώπησαν, ὅταν ἔζων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Βυζαντίου, τοῦ Ἰσλάμ καὶ τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Ἡ ἐρμηνεῖα πηγῶν καὶ ἐγγράφων μὲ εὐρωπαϊκὴν νοοτροπίαν εἶναι ἐσφαλμένη. Καὶ μόνον ὅταν λουσθῶμεν εἰς τὰ ὕδατα τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ ἐπέλθῃ ἡ «κάθαρσις», μόνον τότε θὰ εὔρη τὸν ἑαυτὸν τῆς ἡνείκεν εὐρωπαϊκῆς Χριστιανικῆς μόρφωσις.

III

Αὐτὸ εἶναι εἰς συντομοτάτην περίληψιν τὸ περιεχόμενον τῶν δύο μελετῶν τοῦ καθηγητοῦ *On. Bucci*. Περιεχόμενον, τὸ ὁποῖον καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως ἐκπλήσσει, τόσον διὰ τὴν ἐπιχειρηματολογίαν ὅσον καὶ διὰ τὰ συμπεράσματα τοῦ συγγραφέως.

Πρώτη εἰς τὰς μελέτας τοῦ καθηγητοῦ *Bucci* ἐμφανίζεται ἡ βαρεῖα μομφὴ περὶ «ρασισμού» τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Εἶναι δ' ἡ μομφὴ βαρεῖα, διότι τὸν ἀρχαῖον αὐτὸν δῆθεν ρασισμόν ὁ συγγραφεὺς συνδέει πρὸς τὸ ἀπεχθὲς φαινόμενον τοῦ ρασισμού τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τοῦ ὁποῖου θεωρεῖ πρότυπον καὶ ἱστορικὸν προηγούμενον τὴν ἀρχαίαν διάκρισιν («Ἑλλήνων» καὶ «βαρβάρων»). Ὁ καθηγητὴς *Bucci* στηρίζει τὴν γνώμην του περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ρασισμού κυρίως μὲν εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους, *Πολιτικῶν* I,2, ὅπου ὁ σταγειρίτης φιλόσοφος ἀποφαίνεται, ὅτι «διὸ φασὶν οἱ ποιηταὶ βαρβάρων Ἑλλήνας ἄρχειν εἰκόσ, ὡς ταυτὸ φύσει βάρβαρον καὶ δοῦλον ὄν», ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα χωρία εἴτε ἐκ τῶν *Πολιτικῶν* εἴτε ἐκ τῆς *Ποιητικῆς*, ὅπου διαχωρίζονται οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς βαρβάρους τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας. Ὡς πρὸς τὸν Ἰσοκράτη δὲ στηρίζει τὸν ρασισμόν καὶ ἱμπεριαλι-

σμόν του εἰς χωρία ἐκ τοῦ Πανηγυρικοῦ (131, 133) ἢ καὶ ἐκ τοῦ Περὶ Εἰρήνης λόγου, ὅπου ὁ ρήτωρ ὑποστηρίζει τὴν ἔνωσιν ὄλων τῶν Ἑλλήνων πρὸς κατακτησιν τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας.

Ἄδικος ὅμως εἶναι ἡ μομφὴ αὐτῆ περὶ τοῦ ρασιζμοῦ καὶ ἰμπεριαλισμοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἰσοκράτους. Ἡ διάκρισις Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων δὲν ἦτο διάκρισις φυλετικὴ ἀλλ' ἦτο, ὅπως εἶναι κοινῶς γνωστόν, διάκρισις παιδευτικὴ. Εἰδικώτερον δ' ἡ μὲν θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἐστηρίζετο εἰς ρασιζτικὰς ἀντιλήψεις, ἀλλ' ἦτο ἔκφρασις τῆς ἀντιθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ, ἀκριβέστερον τοῦ ἀθηναϊκοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος πρὸς τὸ δουλόφρον πνεῦμα τῶν ἀπολυταρχομένων ἀσιατικῶν λαῶν. Ἡ δ' ἔνωσις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν βαρβάρων Ἀσιατῶν, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριζεν ὁ Ἰσοκράτης, ἦτο καὶ αὐτὴ ἔκφρασις ὄχι ἰμπεριαλιστικὴ ἀλλ' ἀντιθέτως ἀμυντικὴ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν κατακτητικῶν σχεδίων τῶν μὴ μετεχόντων τῆς ἑλληνικῆς παιδείας Περσῶν. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ ὑπομνησθῆ, ὅτι «βάρβαρος» ἐσήμαινε διὰ τοὺς Ἑλληνας τὸν μὴ ὀμιλοῦντα τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ μὴ μετέχοντα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, — κάτι δηλαδὴ ἐντελῶς διάφορον ἀπὸ τὰς ρασιζτικὰς καὶ ἰμπεριαλιστικὰς ἀντιλήψεις, τὰς ὁποίας ἀστόχως ὑποστηρίζει ὁ καθηγητὴς Bucci διὰ τοὺς Ἑλληνας. Ὁ θιασώτης τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἐλευθέρου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος Ἀριστοτέλης καὶ ὁ ὄνειροπόλος θαυμαστῆς τῆς ἑλληνικῆς καὶ εἰδικώτερον τῆς ἀθηναϊκῆς παιδείας Ἰσοκράτης βεβαίως δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ρασισταὶ ἢ ἰμπεριαλισταί. Εἶναι ἀμφότεροι ὑπέρομαχοι τῆς ἀθηναϊκῆς παιδείας καὶ προπαγανδισταὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς παιδείας αὐτῆς τόσον μεταξὺ Ἑλλήνων ὅσον καὶ μεταξὺ ξένων.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ περισσότερος λόγος διὰ τὴν ἐξεζητημένην αὐτὴν ἐπιχειρηματολογίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ καὶ μάλιστα τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν εἶναι δ' ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος καὶ διὰ τὴν σημασίαν τῶν κατακτήσεων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, αἱ ὁποῖαι ἔθεσαν ὀριστικὸν τέρμα εἰς τὰς ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος βλέψεις τῶν Περσῶν καὶ ἐξηφάνισαν τὴν ἐκ τῆς Ἀσίας ἐπιβουλήν, μὲ παράλληλον ἐξάπλωσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Διαδόχων. Ἡ ἰδέα τῆς ὑπεροχῆς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, καὶ μάλιστα τῆς ἀθηναϊκῆς, τῆς ὁποίας ἡ ἰσχὺς ἦτο ἀποτέλεσμα πνευματικῆς ὑπεροχῆς μὴ συνδεομένης κατ' οὐδένα τρόπον πρὸς φυλετικὰς διακρίσεις, ὑπῆρξεν ἡ θριαμβεύσασα ἰδέα, ἡ ὁποία ἐθεμελίωσε τὸν ἑλληνιστικὸν πολιτισμὸν καὶ ἐπέτρεψε νὰ πνεύσῃ καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν ὁ ζωογόνος καὶ ὄχι καταπιεστικὸς ἄνεμος τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Τὸν ζωογόνον δ' αὐτὸν ἑλληνιστικὸν ἄνεμον δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνακόψῃ οὔτε ἡ φιλιανατολικὴ πολιτικὴ τοῦ Αὐ-

γούστου οὔτε τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὴν ἐκ τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ προκύψασαν Χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν.

Ἄν οὕτως, ὡς πρὸς τὸν Αὐγουστον, δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ φιλανατολικῆς πολιτικῆς, ἢ πολιτικῆ αὐτὴ ὑπῆρξε τουλάχιστον καὶ φιλελληνικῆ, ἀφοῦ διὰ τὸν Ρωμαῖον αὐτοκράτορα εἰς τὴν Ἀνατολὴν περιλαμβάνετο καὶ ὁ ὑπὸ εὐρείαν ἔννοιαν ἑλληνικὸς χῶρος. Ἄν δ' ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τῆς Χριστιανικῆς θεολογίας ἀποφασιστικῆ ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐνίοτε ἑλληνίζουσα σκέψις τοῦ ἀποστόλου Παύλου, αὐτὸ τελικῶς ἀπέβη ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ Παύλου ὑπερέβη τὰ στενὰ ὄρια ἐνὸς εὐπροσδέκτου ἰουδαϊκοῦ μηνύματος καὶ ἀπέβη παγκόσμιος θεωρία καὶ θρησκεία.

Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὸν ἀπόστολον Παῦλον, εἶχον ἤδη ἀπὸ τοῦ 1951 τὴν εὐκαιρίαν νὰ σημειώσω («Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου», 15, 1951-1952, σελ. 227 ἐπ.), πόσον ὁ ἐκ Ταρσοῦ ἀπόστολος ἐμφανίζεται εἰς τὰς Ἐπιστολάς του ἐπηρρασμένος καὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν του, τουλάχιστον εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν κόσμον τοῦ δικαίου. Ἡ Ταρσός, ἢ ὁποῖα συνηγωνίζετο τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν εἰς μόρφωσιν, ἦτο πόλις ὅπου ἐδέσποζεν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἐπίσης ὁ ρωμαϊκὸς νόμος καὶ ἡ ἰουδαϊκὴ αὐστηρότης τῆς συναγωγῆς, ἀλλ' ὅπου ἐπίσης ἠκολοθεεῖτο ἑλληνιστικὸς τρόπος ζωῆς καὶ ἐδιδάσκοντο ἡ μαγεία καὶ αἱ μυστηριακαὶ θρησκείαι τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὸ περιβάλλον αὐτὸ τῆς γενετικῆς του ὁ Παῦλος εἶχε κάθε δυνατότητα ν' ἀναπτύξῃ πλούσιον τὸν πνευματικὸν του κόσμον, τὸν ὁποῖον διεμόρφωσεν ὀριστικῶς ἀργότερον ὡς μαθητῆς τοῦ μεγάλου ἑβραίου νομοδιδασκάλου Γαμαλιήλ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅπου ἐσπούδασε τὸν Ἰουδαϊκὸν Νόμον. Ἀπόφοιτος δὲ τῆς περιφήμου σχολῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἐγκρατῆς τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Νόμου καὶ πιστὸς Ἰουδαῖος, ἦτο ἐν τούτοις ἐνήμερος καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἔστω καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλήν προφορικὴν διδασκαλίαν τῶν ρητόρων, τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀκούσει εἰς τὴν Ταρσόν, ἤδη ἀπὸ τῶν παιδικῶν του χρόνων. Καὶ αὐτό, ὁ πλήρης δηλαδὴ πνευματικὸς του ὀπλισμὸς, τοῦ ἐπέτρεπεν ἀργότερον, μετὰ τὴν στροφὴν του εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν νὰ καταστῇ ὁ ἔμπνευσμένος ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν καὶ νὰ χαρίσῃ τὴν ἀναγκαίαν «θεωρίαν» εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ, διὰ νὰ καταστῇ τὸ κήρυγμα αὐτὸ ὑπεριουδαϊκὸν καὶ πανανθρώπινον.

Εἰς τὴν μελέτην μου τοῦ ἔτους 1951 ἔχω σημειώσει πολλὰ χωρία ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου ὅπου ὁ ἀπόστολος φαίνεται ν' ἀποδέχεται εἰς τὸν κόσμον τοῦ δικαίου τὸν ἀρχαιοελληνικὸν δυνασμὸν τοῦ «ν ὀ μ ο υ» καὶ τῆς «δ ι κ α ι ο σ ὕ ν η ς» (διὰ τὸν Παῦλον «Μωσαϊκοῦ Νόμου» καὶ «Δικαιοσύνης Θεοῦ», Ρωμ. β' 14 καὶ 21, ι' 4, θ' 30 ἐπ.), φαίνεται δὲ νὰ κατέχεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν,—

ἀντίθετον πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἰουδαϊκὴν θεωρίαν, — ὅτι ὁ νόμος δὲν εἶναι παντοδύναμος, ἀλλ' εἶναι ἀπλή ἔκφρασις τοῦ ὅλου πνεύματος τῆς Δικαιοσύνης, ἣ ὁποία καὶ μόνη δεσμεύει, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀποφθέγματα του: «τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ» (Κορινθ. Β', γ' 6), ἢ «ὄντως ἐκ νόμου ἂν ἦν ἡ δικαιοσύνη» (πρὸς Γαλ. γ' 21), ἢ «τέλος νόμου Χριστὸς εἰς δικαιοσύνην» (Ρωμ. ι' 4). Ὑπάρχει, λοιπόν, καὶ διὰ τὸν ἀπόστολον διαχωρισμὸς τοῦ Νόμου ἀπὸ τῆς Δικαιοσύνης, ἀκριβῶς ὅπως καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Διὰ τὴν ἀναγκαίαν δὲ προσέγγισιν τοῦ Νόμου πρὸς τὴν Δικαιοσύνην, ἣ ὁποία κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς Ἐπιεικείας, ὁ Παῦλος, ἐμποτισμένος εἰς τὰς ἰδέας τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους οὐμίας, ἀναφέρεται εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἀγάπην, τὴν ὁποίαν μὲ τόσην τέχνην ἐξυμνεῖ εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Α' Ἐπιστολὴν του (κεφ. ιγ'). Διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ «φύσις» τῆς Ἐπιεικείας εἶναι «ἐπανόρθωμα νόμου, ἢ ἐλλείπει διὰ τὸ καθόλου», εἶναι δ' ἡ Ἐπιεικεία «βέλτιον δίκαιον» ταυτόσημον πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς δικαιοσύνης, «ταυτὸν ἄρα δίκαιον καὶ ἐπιεικές, καὶ ἀμφοῖν σπουδαίον ὄντων κρεῖττον τὸ ἐπιεικές», ὅπως ἀποφαίνεται εἰς τὰ Ἡθικὰ Νικομάχεια (Ε. 14. 1187b, 26 ἐπ.). Διὰ τὸν Παῦλον δέ, ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη, συγχωνεύουσα κατὰ τινα τρόπον τὸ πλατωνικὸν «καλὸν» καὶ τὴν ἀριστοτελικὴν «ἐπιεικείαν», εἶναι τὸ μοναδικὸν ἀποφασιστικῆς σημασίας μέσον διὰ τὴν προσέγγισιν τοῦ νόμου πρὸς τὴν δικαιοσύνην, τοῦτο δὲ διότι «ὁ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκεν» καὶ «πλήρωμα νόμου ἢ ἀγάπη», ὅπως βροντοφωνεῖ ὁ ἀπόστολος εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολὴν του (ιγ', 8 ἐπ., 10), συνοψίζων οὕτως εἰς τὰς φράσεις αὐτὰς τὸν χριστιανικὸν τρόπον προσεγγίσεως τοῦ Νόμου πρὸς τὴν Δικαιοσύνην, μὲ χρησιμοποίησιν τῆς Ἀγάπης, ὡς ἐννοίας, ἣ ὁποία κατὰ τινα τρόπον ἀπετέλεσε τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀρχαιοελληνικῆς Ἐπιεικείας ὑπὸ θεώρησιν Χριστιανικὴν.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναφερθῶ καὶ εἰς ἄλλα παραδείγματα ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου, ἀναφερόμενα εἴτε εἰς τὸ δίκαιον εἴτε καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ, διὰ τὴν ἐνισχυθῆ ἢ γνώμη, ὅτι ὁ Παῦλος ὄντως ἐχρησιμοποίησε συχνάκις καὶ τὰς ἀρχαιοελληνικὰς φιλοσοφικὰς του γνώσεις, ὅχι δὲ μόνον τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, διὰ τὴν οἰκοδομήσῃ «κατὰ λόγον» τὴν θεωρίαν τοῦ Χριστιανικοῦ κηρύγματος. Τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἂν ὄντως ὑπῆρξε τοιαύτη χρησιμοποίησις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐκ μέρους τοῦ Παύλου, ἀλλ' ἂν ἡ χρησιμοποίησις αὐτῆ ὠφέλησεν ἢ ἔβλαψε τὴν Χριστιανικὴν ἰδέαν. Εἰς τὸ πρόβλημα δὲ τοῦτο, ἀντιθέτως πρὸς τὸν

καθηγητήν *Bucci*, ἀπαντῶμεν ἀδιστακτως, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Παύλου ὀρθολογιστικὴ τοποθέτησις κατὰ τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα, ὄχι μόνον ὠφέλησε τὸν Χριστιανισμόν ἀλλὰ προσέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα στερεῶς θεμελιωμένης θρησκείας. Ἄρκει δὲ πρὸς τοῦτο νὰ σκεφθῆ τις ποία θὰ ἦτο ἡ τύχη τοῦ Χριστιανισμοῦ χωρὶς τὴν «θεολογίαν» τοῦ Παύλου, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ εὐπρόσδεκτον συμπέρασμα, ὅτι ἀντὶ μιᾶς θρησκείας ἐξαντλουμένης εἰς στενοκάρδους συζητήσεις καὶ διενέξεις εἰς τὰς συναγωγάς, ὁ Παῦλος διεμόρφωσε θρησκείαν ἔλλογον καὶ παγκοσμίου κύρους, κατοχυρώνουσαν δὲ τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ εὐγενοῦς αὐτοῦ Χριστιανικοῦ μηνύματος.

Ἦτο ἀνάγκη νὰ λεχθοῦν ὅσα ἐλέχθησαν διὰ τὴν ἑλληνίζουσαν «θεολογίαν» τοῦ Παύλου, διὰ ν' ἀντικρουσθοῦν ὅσα ἀντίθετα ὑποστηρίζει ὁ καθηγητὴς *Bucci*, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ἡ σκέψις τοῦ Παύλου ἀπεμάκρυνε τὸν Χριστιανισμόν ἀπὸ τὸν ἀρχικὸν ἀπλοῖκόν ἰουδαϊκὸν χαρακτῆρα του καὶ ἤνοιξε περαιτέρω τὸν δρόμον εἰς τὴν κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας σημειωθεῖσαν σύνθεσιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ τῆς ρωμαιοβυζαντινῆς νομικῆς νοοτροπίας μὲ τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

Εἰδικώτερον οὕτως ὡς πρὸς τὴν βυζαντινὴν νομικὴν νοοτροπίαν, εἶναι ὡς φρονοῦμεν ἄστοχον νὰ ὑποστηριχθῆ, ὅτι ὑπῆρξεν αὕτη βλαπτικὴ καὶ νοθευτὴς τοῦ Χριστιανικοῦ κηρύγματος. Τουναντίον, ὁ ἱστορικὸς τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου καὶ τῆς βυζαντινῆς νομικῆς ἐπιστήμης δὲν ἤμπορεῖ παρὰ νὰ θαυμάξῃ τὴν ἀναμφισβητήτως ἀσκηθεῖσαν ἀλληλεπίδρασιν μεταξὺ Χριστιανικῆς θεολογίας καὶ βυζαντινοῦ δικαίου. Τὴν ἀλληλεπίδρασιν, ἡ ὁποία εἰς τὴν Χριστιανικὴν μὲν θεολογίαν προσέδωκε τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ὀρθοδόξου καὶ μὴ αἰρετικοῦ Χριστιανοῦ (Κώδ. Ἰουστ. 1. 1, Βασ. 1. 1), ἐπίσης τὴν ἀπαραίτητον μέθοδον καὶ τὸ ἀναγκαῖον σύστημα, ὅπως αὐτὸ σαφῶς προκύπτει ἀπὸ τὴν σωρείαν τῶν νομοκανόνων καὶ τῶν ἄλλων πηγῶν καὶ συλλογῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, ὡς καὶ ἀπὸ τὸν νομικὸν καθορισμὸν τῆς σχέσεως Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτὸς προκύπτει ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν βυζαντινῶν νομικῶν συλλογῶν, μὲ ἰδιαίτεραν δ' ἔξαρσιν ἀπὸ τὴν Ἐπιναγωγὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Μακεδόνων. Εἰς τὸ βυζαντινὸν δὲ δίκαιον, τὸν ἐπιεικέστερον, κοινωνικώτερον καὶ φιланθρωπότερον χαρακτῆρα, πρόδηλον εἰς ποικίλους θεσμοὺς ἢ διατάξεις, τῶν ὁποίων ἔστω καὶ ἀπλῆ μνεῖα θὰ ἐξήρχετο κατὰ πολὺ τοῦ πλαισίου τῆς παρούσης ἀνακοινώσεως. Ἄρκει πρὸς τοῦτο νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι πέρα τῆς εὐρείας βυζαντινῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, πέρα τοῦ δικαίου τῶν συμβάσεων καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου, πέρα τῆς βελτιώσεως τῆς θέσεως τῶν γυναικῶν, τῶν ὑπεξου-

σίων καὶ τῶν δούλων, πέραν ἀκόμη τῆς καθιερώσεως τῶν ἐπισκοπικῶν δικαστηρίων, ἀλλὰ πέρα καὶ τῶν φιλανθρωποτέρων διατάξεων τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων, ὅπου χριστιανικαὶ καὶ ἑλληνικαὶ ἰδέαι συμπλέκονται μὲ ἀποτελέσματα καρποφόρα, ἢ Χριστιανικὴ ἐπίδρασις εἶναι ἐμφανῆς καὶ εἰς αὐτὴν ἔτι τὴν μέθοδον τῆς ἐρμηνείας τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον δ' αὐτὸ ἀναφέρομαι, ὅπως τυχαίως, εἰς τὴν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν νομικῶν χρησιμοποίησιν τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τῶν «σειρῶν», τῶν *catenae*, τῶν ὑπομνημάτων δηλαδὴ εἰς ὠρισμένον κείμενον, τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν θεολογικὴν φιλολογίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ὕστερον μετεφυτεύθησαν καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν νομικὴν φιλολογίαν, λ. χ. ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν λεγομένων παλαιῶν (ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος) ἢ νέων (ἀπὸ τοῦ 10ου ἢ 11ου αἰῶνος) σχολίων εἰς τὸ κείμενον τῶν Πανδεκτῶν καὶ τῶν Βασιλικῶν (βλ. ἡμετ. ἀνακοίνωσιν εἰς τὰ «Πρακτικὰ Α' Συνεδρίου Ἑλληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ», 1956, σελ. 129 ἐπ.).

Θεωροῦμεν, λοιπόν, ἄδικον τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, τὸ ὁποῖον τουναντίον καὶ εὐεργετικῶς ἐπηρέασε τὴν Χριστιανικὴν θεολογίαν καὶ εὐεργετικῶς ἐπηρέασθη ὑπ' αὐτῆς. Ἀντὶ μομφῆς τὸ βυζαντινὸν δίκαιον εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ διὰ τὰ μεγάλα ἐπιτεύγματά του, ἐπιτεύγματα πού ὀφείλονται εἰς τὰς ἐπ' αὐτοῦ ἀσκηθείσας ἑλληνικὰς καὶ Χριστιανικὰς ἐπιδράσεις καὶ τὰ ὁποῖα, ἐν μέσφ πολλῶν ἄλλων, χαρακτηριστικῶς ἀποτυποῦνται εἰς γεγονὸς τὸ ὁποῖον συχνὰ λησμονεῖται, ἀλλὰ, κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶναι κεφαλαϊκῶδους σημασίας. Δι' αὐτοῦ δ' ἐννοῶ τὴν μεγάλην μεταβολήν, ἢ ὁποία ἐσημειώθη εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς ἐξουσίας τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς μὲν ἐδίκαζε καὶ ἔξω καὶ ὑπὲρ τοὺς νόμους καὶ ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἦτο ὁ μόνος ἐρμηνευτὴς καὶ ἐφαρμοστὴς τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπιεικειᾶς (Κῶδ. Ἰουστ. 1. 14. 1, Βασ. 2. 6. 6), ὁ ὁποῖος ὁμως, πιθανώτατα ὑπὸ τὴν ἐπιρροήν τῆς περὶ ἰσότητος ὄλων τῶν ἀνθρώπων ἔναντι τοῦ Θεοῦ διδασκαλίας τοῦ ἀποστόλου Παύλου, κατὰ μεταγενεστέρως βυζαντινὰς διατάξεις (Κῶδ. Ἰουστ. 3. 1. 11, Βασ. 7. 6. 11), δὲν ἐδέσμευε τὸν δικαστὴν διὰ τῶν παρανόμων πράξεων ἢ ἀποφάσεών του, ἀρχήν, τὴν ὁποίαν μὲ σαφήνειαν καὶ εὐθύτητα καθιέρωσε τελικῶς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Κομνηνὸς εἰς τὸ περίφημον Χρυσόβουλλον τοῦ ἔτους 1159. Ἐκπληκτικὸς εἶναι ὁ αὐτοπεριορισμὸς αὐτὸς τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας τοῦ αὐτοκράτορος ὑπὸ τὸ ἀπολυταρχούμενον βυζαντινὸν κράτος. Ἡ ἐκπληκτικὴ δ' αὐτὴ αὐτοδέσμευσις τοῦ ἀπολυταρχικοῦ ἡγεμόνος, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀμφίβολον ἂν ἐφηρμόσθη εἰς τὴν πράξιν, ὁμως τουλάχιστον ἀπετέλεσε κατευθυντηρίαν γραμμὴν, ἢ ὁποία ἐπανελήφθη καὶ εἰς ἄλλα κείμενα, ὅπως λ. χ. εἰς τὸν σερβικὸν κώδικα τοῦ Στεφάνου Δουσάν τοῦ

ἔτους 1349 (ἄρθρα 162, 163), εἰς τὸ Νομικὸν Πρόχειρον Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου τοῦ ἔτους 1765 (Α. 8. α') κ. ἄ. Ἡ ἐκπληκτικὴ αὐτὴ αὐτοδέσμευσις τοῦ αὐτοκράτορος εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ χριστιανικὴν παρόρμησιν, ἣ ὅποια τὴν καθιέρωσε. Καὶ ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἀπόδειξιν τῆς εὐεργετικῆς χριστιανικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, ἣ ὅποια, ὅπως ἐσημειώθη, ἔβη παραλλήλως πρὸς τὴν ἀντίστροφον ἐπιρροὴν τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἐπὶ τῆς Χριστιανικῆς θεολογίας καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου, μὲ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα δι' ἀμφοτέρας τὰς πλευράς.

Ἄν, λοιπόν, κατὰ ταῦτα, εἶναι ἄστοχος ἡ ἀσκουμένη ἐπίθεσις κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου, διότι καὶ αὐτὸ δῆθεν ἔβλαψε τὴν ἀρχικὴν Χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν, ἄστοχον εἶναι, — καὶ ἴσως κατὰ μείζονα λόγον! —, νὰ ὑποστηρίζεται ὅτι τὴν κοσμοθεωρίαν αὐτὴν ἔβλαψε καὶ ἡ ὅλη βυζαντινὴ «λεπτότης» καὶ νοοτροπία.

Πράγματι, εἶναι, ὡς φρονοῦμεν, ἄστοχον νὰ ὑποστηρίζεται, ὅτι βλαπτικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἀνάλυσις τοῦ Μεγάλου Βασιλείου εἰς τὴν σύντομον πραγματείαν του «πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνηκῶν ὠφελοῖντο λόγων», ἢ ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, ὅπου ἐπίσης ἀπαντᾶται ἡ σύνθεσις τῆς Χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ Λόγου καὶ οὕτω διὰ πρώτην φορὰν θεμελιούται εἰς τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν ἡ ζωογόνος ἀνθρωπιστικὴ ἢ οὐμανιστικὴ κίνησις τῶν ἰδεῶν. Ἄστοχον δ' εἶναι νὰ ὑποστηριχθῇ, ὅτι βλαπτικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους συνεχισθεῖσα σύνθεσις τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Εἶναι ἀπαράδεκτον νὰ διαγράψωμεν μὲ μίαν μονοκονδυλίαν τὴν μεγάλην πνευματικὴν εἰσφορὰν ἀνθρώπων ὅπως ὁ Φώτιος καὶ ὁ Ἀρέθας, ὁ πλατωνίζων Μιχαὴλ Ψελλός, ὁ ἀριστοτελίζων Ἰωάννης Ξιφιλῖνος καὶ ὁ νεοπλατωνικὸς Γεώργιος Πλήθων, καθὼς καὶ τόσοι ἄλλοι διάσημοι πνευματικοὶ ἄνθρωποι τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ὅσοι ἀνέπτυξαν τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδεῶδες τῆς συνθέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως: Τὸ ἀνθρωπιστικὸν αὐτὸ ἰδεῶδες, ποὺ ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν Ἀνατολὴν ἐπέρασε καὶ εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἀπετέλεσε τὸ πνευματικὸν θεμέλιον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀξίωμα ζωῆς μὲ ὅρια καθοριζόμενα ἀπὸ τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς Χριστιανικῆς σοφίας.

Εἶναι, λοιπόν, ἐν τέλει τουλάχιστον ἄδικος ἡ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Bucci διατυπωμένη μομφὴ καὶ κατὰ τῆς θεολογίας τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ κατὰ τῆς βυζαντινῆς διδασκαλίας, ὅτι ἔβλαψαν τὸν ἀρχέγονον ἰουδαϊκὸν Χριστιανισμὸν μὲ τὴν νόθευσιν αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν ἰδεῶν ἀρχαιοελληνικῆς προελεύσεως. Βε-

βαίως πρέπει νὰ συμπεριφερθῶμεν μὲ σεβασμὸν ἔναντι τῶν ἀρχηγόνων Ἰουδαϊκῶν Χριστιανικῶν κοινοτήτων. Θὰ πρέπει ὁμοῦς μᾶλλον νὰ θαυμάσωμεν καὶ ὄχι νὰ μεμφθῶμεν τὸν Παῦλον καὶ τοὺς βυζαντινοὺς συνεχιστὰς τῆς γονίμου νοστοροπίας του, διότι δι' αὐτῶν ὁ Χριστιανισμὸς ἀπέκτησεν ὄντως «θεολογίαν» καὶ ἀπέβη κήρυγμα καὶ θρησκεία μὲ παγκόσμιον ἀπήχησιν. Τῆς θεολογίας δ' αὐτῆς ἡ ἀπήχησις ὑπῆρξεν ἐμφανῆς πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν καὶ πρὸς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου κοινωνικοῦ βίου, ἀποδώσασα καρποὺς εὐχύμους διὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ οἰκουμενικοῦ ιδεώδους.

★

Ἐν τῇ Γεν. Γραμματεὺς κ. Ἰω. Θεοδωρακόπουλος λαβὼν τὸν λόγον εἶπεν ὅτι εἶναι τόσα πολλὰ τὰ παράδοξα τὰ ὑποστηριζόμενα ἀπὸ τὸν *Bucci*, ὥστε νὰ διερωτᾶται κανεὶς ἂν πρέπει ν' ἀπαντήσῃ. Μὲ ὅσα λέγει, εἶναι ὡσὰν νὰ θέλῃ ν' ἀνατρέψῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ συνάδελφος κ. Π. Ζέπος, ἀνέλαβε διὰ τῆς ὀμιλίας του ν' ἀπαντήσῃ εἰς αὐτὴν τὴν παραδοξολογίαν. Εἰς ὅσα εἶπεν, ἐπεσήμανεν ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος ὠρισμένα καὶ συγκεκριμένα σημεῖα, ὅπως ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς ἀπέφυγε τὴν πολιτικοποίησιν τοῦ κηρύγματός του.

Ἐχαρακτήρισεν ὡς ὀρθὰ τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ κ. Π. Ζέπου περὶ ἀποστόλου Παύλου, ὁ ὁποῖος ἂν καὶ εἶχε μορφωθῆ μὲ τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν, διαχωρίζει τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν.

Τὸ σημαντικὸν εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος Χριστιανισμὸς, διὰ τὸν ὁποῖον ὀμιλεῖ ὁ *Bucci*, εἶναι εἰς ἡμᾶς ἄγνωστος. Ὁ πρῶτος γνωστὸς εἰς ἡμᾶς Χριστιανισμὸς εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς τῶν Ἐδαγγελίων, ὁ ὁποῖος εἶναι διατυπωμένος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ γλῶσσα ὁμοῦς δὲν εἶναι κενὸν σκεῦος, ἀλλὰ εἶναι συνυφασμένη πάντοτε μὲ νοήματα καὶ τὰ νοήματα αὐτὰ δυσκόλως χωρίζονται ἀπὸ τὰς λέξεις. Ὅταν λοιπὸν κατεγράφησαν τὰ λόγια τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἦτο φυσικὸν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπέδρασε σημαντικῶς εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ πρώτου Χριστιανισμοῦ, ὥστε ὁ Ἑλληνισμὸς ὄχι μόνον δὲν παρεχάραξε τὸν Χριστιανισμὸν, ὅπως λέγει ὁ *Bucci*, ἀλλὰ τὸν ὑπεδέχθη εἰς τὴν γλῶσσάν του.

★

Ἐν τῇ Πρόεδρος κ. Μιχ. Στασινόπουλος, ἐξ ἀφορμῆς τῶν λεχθέντων ὑπὸ τοῦ κ. Θεοδωρακοπούλου, ἀνεφέρθη εἰς παλαιότερον κείμενον τοῦ κ. Γενικοῦ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναγράφεται ὅτι ἡ διατύπωσις τῶν διδαγμάτων τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπέδρασεν οὐσιαστικῶς εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας.

★

Μετά τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως κ. Ἰω. Θεοδωρακοπούλου, ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ βήματος ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Κων. Μπόννης, εἶπεν :

1. Ἡ Ἀνακοίνωσις τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου κ. Παν. Ζέπου εἶναι ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τὰ μάλιστα ἐνδιαφέρονσα. Μετὰ τὰ ὠραῖα ποὺ ἐξέθεσεν ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς καὶ ἀγαπητὸς συνάδελφος κ. Θεοδωρακόπουλος, ὅστις καὶ ἐξακμήρισε τὰ ἐκτιθέμενα ὑπὸ τοῦ κ. Onorato Bucci ὡς «παραδοξολογίας», θὰ μοὶ ἐπιτραπῇ νὰ προσθέσω μερικά, ὡς ἐκ τῆς εἰδικότητός μου. Ὁ κ. Γενικὸς Γραμματεὺς εἶπεν ὅτι τὰ ἐκτιθέμενα ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ ἐν Λατερανῶ Πανεπιστημίου εἰς τὴν ἔδραν τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου, εἶναι τόσον ὀφθαλμοφανῶς ξένα πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, ὥστε δὲν γνωρίζει ἂν θὰ ἔπρεπε ν' ἀσχοληθῶμεν περὶ τῶν «παραδοξοτήτων» τούτων καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ. Ὅμως πιστεύω ὅτι τὰ θέματα εἶναι τόσον σπουδαῖα καὶ μάλιστα ὑπὸ πολλῶν καὶ διαφόρων ἐπιστημόνων κατὰ μακρὰς χρονικὰς περιόδους μέχρι σήμερον ἐπαναλαμβανόμενα, ὥστε πολὺ ὀρθῶς ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος κ. Ζέπος ἔκαμε τὴν ὠραίαν Ἀνακοίνωσιν, τὴν τόσον περιεκτικὴν, ἀλλὰ καὶ τόσον ἀναιρετικὴν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν θέσεων τοῦ Ἰταλοῦ Καθηγητοῦ.

2. Μὲ τὴν ἐν λόγῳ Ἀνακοίνωσιν θίγονται θεμελιώδη προβλήματα, ἀναφερόμενα εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἐξελικτικὴν πορείαν τῆς χριστιανικῆς Θεολογίας καὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς Συνειδήσεως πρὸς διατύπωσιν τῆς ὀρθῆς Πίστεως περὶ τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ Κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον νομίζω ὅτι, ὡς Θεολόγος, ἔχω τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὴν τιμὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ καθῆκον νὰ εἶπω ὅσα κρίνω ἄξια ἀναιρέσεως τῶν θεωριῶν τοῦ Ἰταλοῦ Καθηγητοῦ. Θὰ ἐπισημάνω ἀπλῶς ὠρισμένα σημεῖα τῆς μεστῆς εἰς περιεχόμενον Ἀνακοινώσεως, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀκροθιγῶς. Διότι δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθῇ, ὅτι εἰς τὴν ὠραίαν ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ κ. Ζέπου καὶ εἰς τὰ λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Θεοδωρακόπουλου, ἐὰν ἤθελον νὰ ἐξειδικεύσω ἀκόμη καὶ ἐν ἐκ τῶν θεμάτων — φερ' εἰπεῖν περὶ τῶν Ἐπιδράσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ —, θ' ἀπητεῖτο ὄχι μόνον χρόνος πολὺς, ἀλλ' ἴσως καὶ περισσότεραι Ἀνακοινώσεις.

3. Αἱ ἐπιδράσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶναι πολλαὶ καὶ ποικίλαι. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ ἐπιδράσεις αὗται ἦσαν ἐπιδράσεις «μορφῶν» ἢ καὶ «ἀναλογιῶν», ὡς ἐτόνισε καὶ ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος. Καὶ ἐν πρώτοις σχετικῶς μὲ τὰς ἐπιδράσεις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἀρκεῖ καὶ μόνον τὸ γεγονός ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀναγνωρίζει ὡς πηγὴν Πίστεως τὴν Π. Δ. Τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ τὴν ἐξάρτησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἰουδαϊ-

σμοῦ ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Χριστὸς διεκήρυξεν: «Οὐκ ἤλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι τὸν νόμον». Ἄλλ' ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἦτο οὐχὶ οὐσιαστική. Σκιὰ καὶ γράμμα θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου ὁ Νόμος καὶ προπαιδευτικὴ ἡ Π. Δ. διὰ τὸν Χριστιανισμόν. Τὰ οὐσιώδη δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἀνεξιχνίαστους προσδοκίας διὰ τὸν Ἰουδαϊσμόν. Ὅμως θεολογικοὶ καὶ λειτουργικοὶ ὅροι τῆς χριστιανικῆς Θεολογίας εἶναι εἰλειμμένοι ἢ προσαρμόζονται φραστικῶς πρὸς τοὺς ὅρους τῆς Π. Δ. Ἐπίσης πλεῖστα ὅσα στοιχεῖα τῆς ὅλης χριστιανικῆς Λατρείας λαμβάνονται ἀπὸ τὴν Π. Δ. Ἀκόμη καὶ ἡ διαίρεσις ἀρχιτεκτονικῶς τῶν χριστιανικῶν Ναῶν, ἡ ὑμογραφία, ἡ ἀγιολογία, ἡ ζωγραφικὴ, ἡ ἱερατικὴ τάξις, πολλὰ ἤθη καὶ ἔθιμα (γάμου π. χ. κ. π. ᾗ.) ἔχουν μικρὰν ἢ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ἄλλ' ἡ οὐσία τῆς ἀποκαλυπτικῆς διδαχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ παραμένει ἀνεπηρέαστος. Τὰ σκιωδῶς προτυπούμενα ἐν τῇ Π. Δ. ἐκφράζονται σαφῶς καὶ καθαρῶς ὑπὸ τῶν Εὐαγγελίων. Τριαδικόν, ἑνανθρώπησις τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἡ πραγμάτωσις τῆς περὶ Μεσσίας ιδέας εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ, ἡ πληρῶσις τῶν Προφητειῶν, ἡ ἀπολύτρωσις, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ σωτηριολογία, ἡ περὶ χάριτος καὶ ἡ περὶ ἁμαρτίας διδασκαλία, ἡ περὶ κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως καὶ πλεῖστα ἄλλα, εἶναι παντελῶς διάφορα καὶ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν ἀπὸ τὴν «σκιώδη» ἔμμεσον ἀναφορὰν τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου.

4. Ὡς πρὸς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ Ἑλληνοισμοῦ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ἔχομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὑπάρχουν πολλὰ καὶ διάφορα. Ἄλλὰ καὶ αὐτὰ εἶναι ἐξωτερικὰ καί, ὡς εἴπομεν, ἐπιδράσεις «μορφῶν» καὶ «ἀναλογιῶν». Δὲν δεχόμεθα τὰς γνώμας πὸν ἐπαναλαμβάνονται ἀπὸ μέρους παλαιῶν καὶ νεωτέρων Δυτικῶν ἐπιστημόνων, ὅτι ἔχομεν κατὰ τοὺς μὲν Ἑλληνοισμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ, κατὰ τοὺς δὲ Ἑκχριστιανισμὸν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἑλληνοισμὸς καὶ Ἑκχριστιανισμὸς εἶναι δύο κοσμοθεωρίαι, ἀποκλείουσαι κατὰ βάσιν ἀλλήλας. Εἶναι δύο μεγεθότερα πὸν δὲν πρέπει νὰ συγκρίνται μεταξὺ τῶν. Δι' αὐτὸ προσωπικῶς δὲν δέχομαι τὸν χρησιμοποιούμενον συνήθως ὑπὸ πολλῶν ὄρον («Ἑλληνο-χριστιανικὸς πολιτισμὸς»), διότι ὑπονοεῖ συμφυρομὸν καὶ συνένωσιν δύο κοσμοθεωριακῶν μεγεθοτήτων, διαφόρων κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ περιεχομένου τῶν. Βεβαίως ἐμφανίζεται μία «παλίντονος ἀρμονία», ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τὴν βαθμιαίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ιδεῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, οἵτινες δεχθέντες τὴν νέαν Θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ, ἐσυνειδητοποίησαν περισσότερον τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐδιδάχθησαν καλύτερον περὶ Θεοῦ, κόσμου καὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς τῆς ψυχῆς.

5. Κύριοι συνάδελφοι, ἐπιτρέφατέ μου νὰ ὑπομνήσω εἰς ὑμᾶς ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἅμα τῇ ἐμφανίσει του ἐζήτησε νὰ κηρύξη τὰς Εὐαγγελικὰς ἐξ ἀποκα-

λύφειως διδασκαλίας, αίτινες, ὡς μυστηριώδεις ἐκ τῆς φύσεως αὐτῶν, ἦσαν ἀκατανόητοι διὰ τοὺς πολλοὺς, οἵτινες ἐκαλοῦντο ν' ἀποδεχοῦν ταύτας διὰ τῆς Πίστεως. Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία διὰ τῶν μεμορφωμένων ἡγετῶν τῆς ἐξήτησε νὰ ἐκλογικεύσῃ, ὅσον ἦτο δυνατόν, τὰς Ἀληθείας ταύτας, διὰ νὰ δυναθῇ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ προσεγγίσῃ πως τὸ ἐγκρουπτόμενον νόημά των. Πρῶτα - πρῶτα ἠθέλησε νὰ μορφώσῃ τὰ νέα στελέχη τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῆς ἰδρύσεως Σχολῶν. Γνωσταὶ Σχολαὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπῆρχον τρεῖς κυρίως, αἱ καὶ παλαιότεραι : α) ἡ Μικρασιατικὴ (Ἐφεσος, Καισάρεια, Σμύρνη, Ἰκόνιον, Διοκαισάρεια κ. ἄ.). β) Ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολὴ (μὲ πρῶτους γνωστοὺς διδασκάλους τοὺς Πάνταινον, Κλήμεντα καὶ Ὠριγένην) καὶ γ) ἡ Ἀντιοχειανὴ Σχολὴ. Δὲν ἔχομεν σαφεῖς ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ τῆς Μικρασιατικῆς Σχολῆς ἢ περὶ Σχολῶν. Ἀλλ' αἱ αὐταὶ τάσεις καὶ θεολογικαὶ ἀρχαὶ ὠρισμένων Μικρασιατῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων μᾶς ἀναγκάζουν νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν Σχολῶν μὲ τὰς αὐτὰς κατευθύνσεις, ἥτοι τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος τῆς αὐστηρᾶς διοικήσεως διὰ τῶν ἐπισκόπων καὶ τῆς καταπολεμήσεως τῶν αἵρέσεων. Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἐδέχθη τὴν ἐπίδρασιν τῶν Μικρασιατικῶν τούτων Σχολῶν, ἰδίᾳ διὰ τοῦ Εἰρηναίου καὶ Ἰπολύτου (+ 234/5). Οἱ περισσότεροι τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων, τῶν ἀμέσων διαδόχων δηλ. τῶν ἀποστόλων, ἦσαν Μικρασιάται (Παπίας Ἱεραπόλεως (+ 130);, Πολύκαρπος Σμύρνης (+ 156), Κοδραῖτος καὶ π. ἄ. Ἀπολογηταί.

6. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολὴ ἔλαβεν ὡς πρότυπα τὰς ἀπὸ μακροῦ ὑφισταμένας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐθνικὰς Σχολὰς. Γνωρίζομεν ὅτι ἐπὶ Πτολεμαίων ἐλειτούργουν πλησίον τῶν μεγάλων Βιβλιοθηκῶν — Μουσείου καὶ Σεραπείου — καὶ Σχολαί. Ἐκτὸς τούτου οἱ τῆς διασπορᾶς Ἑβραῖοι εἶχον τόσον μεγάλην ἐπίδρασιν ὑποστῆ ὑπὸ τοῦ μορφωτικοῦ ἰδεώδους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὥστε μὲ τὸ πνεῦμα τούτων καὶ μὲ τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν προσεπάθησαν νὰ ἐρμηνεύσουν καὶ τὴν Π. Δ. Οὕτω πως ὁ Φίλων (20 π. Χ. - 50 μ. Χ.) ζητεῖ μὲ τὴν ἀλεξανδρινὴν ἀλληγορικὴν μορφήν ποῦ ἐχρησιμοποιοῦν οἱ ἐρμηνευταὶ τῶν μύθων τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου, νὰ ἐρμηνεύσουν ἀλληγορικῶς καὶ τὰ δυσνόητα κείμενα τῆς Π. Δ. Καὶ οἱ πρῶτοι διδάσκαλοι τῆς Ἀλεξανδρινῆς Θεολογικῆς ἢ Κατηχητικῆς Σχολῆς πολὺ ἐπηρεάσθησαν ἀπὸ τὸν Φίλωνα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ὕστερον δὲ ἀπὸ τὸν πατέρα τοῦ Νέου Πλατωνισμοῦ, ἥτοι τὸν Ἀμμόνιον Σακκᾶν, τὸν διδάσκαλον τόσον τοῦ Ὠριγένους, ὅσον καὶ τοῦ Πορφύριου (+ 304). Ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἦτο τόσον μεγάλη, ὥστε καὶ ὕστερον οἱ Θεολόγοι προσεπάθησαν νὰ ἐκλογικεύσουν τὰ δόγματα χρησιμοποιοῦντες ὄρους, φράσεις καὶ ἐννοίας νεοπλατωνικῆς ὑφῆς. Π. χ. οἱ θεοπισθέντες ὕστερον ὑπὸ Οἰκουμενικῶν συνόδων δογματικοὶ ὄροι, μὴ ὑπάρχοντες εἰς τὸ Εὐαγγέλιον,

καθωρίσθησαν με βάση την Πλατωνικήν και Νεοπλατωνικήν ἐννοιολογικήν των διατύπων. Π.χ. Θεάνθρωπος, Θεοτόκος, ἀειπάρθενος, ὁμοούσιος, περιχώρησις, κένωσις, θεραπεία, ἀπολύτρωσις κ.π.ᾶ.

9. Ἡ Ἀντιοχειανὴ Σχολὴ μετ' ἄλλους ἐπὶ κεφαλῆς τὸν θηριόβρωτον μάρτυρα Ἰγνάτιον Ἀντιοχείας, τὸν ἀπολογητὴν Θεόφιλον κ.π.ᾶ. ὕστερον, ἐζήτησε νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ ἐκλογικεύσῃ τὰς ἀποκαλυπτικὰς καὶ μυστηριώδεις διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου γραμματικῶς καὶ ἱστορικῶς. Στηριζόμενοι δὲ οἱ μετέπειτα Ἀντιοχειανοὶ Θεολόγοι οὐχὶ ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ' ἐπὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς Κατηγορικῆς τούτου Λογικῆς, ἐπλασαν ὅρους κυρίως λογικοὺς μὲν, ἀλλὰ ξένους πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησιαστικὴν πίστιν. Οὕτω τὴν Θεοτόκον, ἐκάλουν ἀπὸ τοῦ Νεστορίου, Χριστοτόκον, τὸν Θεάνθρωπον - Θεάνδρον, τὴν ἀειπάρθενον - ἀείπαιδα, τὴν Βίβλον - Πυκτίον κ.π.ᾶ. ἀντίθετα πρὸς μυστικίζουσαν ἐρμηνείαν τῶν Ἀλεξανδρινῶν Θεολόγων, τῶν ἐπηρεασμένων ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Νέου Πλατωνισμοῦ.

8. Ἀλλ' οὔτε οἱ Ἀλεξανδρινοὶ οὔτε καὶ οἱ Ἀντιοχειανοὶ Θεολόγοι διέφυγον τὸν κίνδυνον τῆς αἰρέσεως. Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν διεθνή αὐτὴν πρωτεύουσαν τῆς ὅλης Ἀνατολῆς, κάμνει ζωηρὰν τὴν ἐμφάνισίν του ὁ Γνωστικισμός. Πάντως θεωρεῖται ὡς πρῶτος Γνωστικὸς ὁ Κήρινοσ, ὅπως καὶ οἱ πρότερον ἀκόλουθοι τοῦ Παύλου καὶ ὕστερον ἐγκαταλιπόντες τοῦτον, ἦτοι Νικόλαος, Παρμενῆς καὶ Ἀλέξανδρος. Ὑστερον ἐμφανίζεται ἐν Σινώπῃ τοῦ Πόντου ὁ διαβόητος Μαρκίων (τέλη α' αἰ. - 140 μ. Χ.), ὅστις ἠρνεῖτο τὰ Εὐαγγέλια πλὴν τοῦ Ἰωάννου, καὶ ἐδέχετο ὡς γνησίας μόνον 4 ἐπιστολάς τοῦ Παύλου (πρὸς Ῥωμαίους, πρὸς Γαλάτας καὶ τὰς δύο πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολάς). Ὁ Μαρκίων (τέλη τοῦ α' αἰ. ἕως 140 μ. Χ.) εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις ἐπεζήτησε νὰ σχηματίσῃ τὸν «Κανόνα» τῆς Κ. Δ. Αὐτὸν ἐμιμήθη ὕστερον ὁ Τατιανὸς (β' αἰ. μ. Χ.), ὅστις μάλιστα συνέταξεν ἴδιον Εὐαγγέλιον, τὸ «Διὰ Τεσσάρων», διὰ τοῦ ὁποῖου ἤθελε νὰ ἀπορρίψῃ πᾶν ὅ,τι ἀνεφέρετο εἰς τὴν κατ' ἄνθρωπον γενεαλογίαν τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ Ἐκκλησία ἠναγκάσθη τότε ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ συγκεντρώσῃ ὅλα τὰ γνήσια ἀποστολικά ἔργα εἰς σῶμα (corpus) διὰ νὰ προφυλάξῃ τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τὰ ψευδεπίγραφα ἢ ἀπόκρυφα καὶ ἀπὸ τὰς αἰρετικὰς προσπαθείας τῶν Γνωστικῶν, πρὸς νόθευσιν τῶν γνησίων ἔργων τῶν ἀποστόλων (150 - 200 μ. Χ.).

9. Ἡ ἔκτοτε συνεχῶς ἐπαναλαμβανομένη προσπάθεια ἀποδείξεως ὅτι ἐνια τοῦλάχιστον ἐκ τῶν 27 βιβλίων τῆς Κ. Δ. πὸν ἀναγνωρίζει ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι γνήσια, μάλιστα διὰ τῆς χρησιμοποίησεως καὶ τῆς νέας ἠλεκτρονικῆς μεθόδου πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι αἱ ποιμαντορικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου (Α' καὶ Β' πρὸς Τιμόθεον καὶ ἡ πρὸς Τίτον, ὡς καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἄλλα βιβλία τῆς

Κ. Δ.) δὲν εἶναι δῆθεν γνήσια ἀποστολικά ἔργα, ἀπέτυχε παταγωδῶς. Σήμερον ἡ σοβαρὰ ἐπιστήμη τῆς Κ. Δ. δέχεται ὅτι καὶ τὰ 27 βιβλία τῆς Κ. Δ. εἶναι γνήσια ἔργα τῶν ἱερῶν συγγραφέων, ὧν τὰ ὀνόματα φέρουσιν. Καὶ ἡ ἄρνησις τῆς γνησιότητος τῶν ἱερῶν κειμένων τῆς Κ. Δ. ὠδήγησε πολλοὺς καὶ εἰς τὴν ὀρθολογικὴν καθαρῶς ἀντίληψιν, ὅτι τὸ Κήρυγμα τοῦ Χριστοῦ παρενοήθη ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν του καὶ διεφθάρη! Ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τοῦ Πλωτίνου (+ 270) καὶ κυρίως τοῦ Πορφύριου (+ 304) καὶ Ἰαμβλίχου (333) ἤρχισε νὰ ἐμφανίζεται μίᾳ μυστικῇ, θεοσοφικῇ καὶ τοῦτ' αὐτὸ πανθειστικῇ περὶ Θρησκείας ἀντίληψις, σείουσα τὰ θεμέλια τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὄργανον καὶ ὁ διαβόητος Ἰουλιανὸς ὁ Περσικὸς (+ 363), ὅστις ἐκ πολιτικῶν κινήτρων ὀρμώμενος, ἠθέλησε νὰ ἐξαφανίσῃ κυριολεκτικῶς τὸν Χριστιανισμόν! Καὶ ὁ ἀγὼν οὗτος κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ συνεχίσθη μέχρι καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρω τὴν Σχολὴν τῆς Τυβίγγης καὶ κυρίως τὸν μέγαν ἐκπρόσωπόν της Ferdinand Christian Baur. Οὗτος ἠθέλησεν ἐν πρώτοις νὰ ἐρμηνεύσῃ ὀρθολογιστικῶς τὴν ἐμφάνισιν τῆς νέας Θρησκείας τοῦ Ναζωραίου. Συγχρόνως ἠμφεσβήτησε τὰ πλεῖστα τῶν βιβλίων τῆς Κ. Δ. καὶ μάλιστα τὰ ἔργα τοῦ Παύλου.

★

10. Ὅπως βλέπομεν ὁ Ἰταλὸς Καθηγητὴς λοιπὸν δὲν πρωτοτυπεῖ. Τὰ ἐπιχειρήματά του εἶναι παλαιὰ καὶ ἀνηρέθησαν ὑπὸ πολλῶν ἐπιστημόνων καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων. Ἀλλὰ ποῦ στηρίζει ὁ ἐν λόγῳ κ. Καθηγητὴς τὴν δοξασίαν του ὅτι ὁ Περσικὸς πολιτισμὸς καὶ ὁ τῆς Παρθίας, πρὶν τῆς καταλήψεώς της ὑπὸ τῶν Περσῶν, εἶναι ἀνώτερος τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Ρωμαϊκοῦ, οἱ ὅποιοι καὶ τὸν ἐξηφάνισαν;! Βεβαίως καὶ οἱ Ἀνατολικοὶ λαοὶ ἀνέπτυξαν ἴδιον καὶ ὑψηλὴς μορφῆς πολιτισμόν. Π. χ. Ἀσσυροβαβυλωνιακὸς πολιτισμὸς, Σουμερίων κ. ἄ. Ἀλλὰ οἱ πολιτισμοὶ οὗτοι δὲν ἀντέχουν οὐδὲ εἰς σύγκρισιν πρὸς τὸν Ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Ὡς πρὸς τὸν Περσικὸν πολιτισμόν λεχθήτω ὅτι ἦτο ἐκεῖνος ποῦ ὤπλισε τοὺς πρώτους αἰρεσιάρχας καὶ ἰδίᾳ τὸν Μάνητα, ὥστε μὲ τὴν δυναρικήν του διδασκαλίαν νὰ θελήσῃ νὰ ἀναιρέσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ Ἐνὸς Θεοῦ ἀγαθοῦ, δημιουργοῦ τῶν πάντων. Ὁ κ. Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λατερανοῦ προχωρεῖ πολὺ, ὅταν κατηγορῇ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἰσοκράτην ὡς «ῥασιστάς»! Ὁ συνάδελφος κ. Ζέπος πολὺ ὀρθῶς ἀναιρεῖ μὲ ὀλίγας περιεκτικὰς φράσεις τὴν παρὰλογον θεωρίαν τοῦ Ἰταλοῦ Καθηγητοῦ.

11. Οὔτε ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἐπρόδωσε τὴν διδασκαλίαν τοῦ διδασκάλου του Ἀριστοτέλους, ὅστις τὸν ἐδίδαξεν, εἰπών: «Χρῶ τοῖς Ἑλλήσιν ὡς Ἑλλήσιν, τοῖς δὲ βαρβάροις ὡς βαρβάροις». Πανταχοῦ, ὅπου μετέβη καὶ κατέκτησε

χώρας καὶ λαούς, ὁ Μ. Ἀλέξανδρος ἐφρόντισε νὰ μεταδώσῃ τὰ ἀγαθὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀκριβῶς ἵνα μορφώσῃ τοὺς (βαρβάρους), ἤτοι ἀπαιδευτοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Δι' αὐτὸν δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον καὶ ἐπέδειξε φιλικὰ αἰσθήματα πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλ' εἶναι πολὺ περιέργος ἡ θεωρία τοῦ Καθηγητοῦ κ. Buccì μὲ τὸ νὰ δέχεται ὅτι ὁ Ἑλληνο-Ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς ἀπέκτησε καὶ μετέδωκε μέχρι σήμερον τὰ ἀποκρουστικὰ στοιχεῖα τοῦ «ἀντισημιτισμοῦ», τοῦ «ἀθεϊσμοῦ», τῆς (τυραννίας) καὶ τῆς (περιφρονήσεως) τοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς, μὲ πρωτεργάτην τῆς ἐχθρικῆς ταύτης διαθέσεως πρὸς τοὺς Ἀνατολικοὺς λαοὺς τὸν Χριστιανισμὸν! Μόνος ὁ Ὁ κ τ α β ι α ν ὸ ς Αὐγουστος, λέγει ὁ κ. Buccì, ἐδείχθη φιλικὸς πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ἐνῶ οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Χριστοῦ, παρανοήσαντες τὸ Κήρυγμά του πού ἦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν λαῶν ἐκείνων ἐκ τῆς Ἑλληνο-Ρωμαϊκῆς τυραννίας, ἔπραξαν τὸ πᾶν πρὸς καταπίεσιν τῶν λαῶν ἐκείνων καὶ τέλος ἐπέτυχον τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ ὠραίου ἀνθρωπιστικοῦ πολιτισμοῦ των! Ὁ ἀπόστολος Παῦλος μὲ τὴν ἑλληνοπρεπῆ του μόρφωσιν ἔδωκε τὸ ἔναυσμα τῆς παρερμηνείας τοῦ Κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἄρα τῆς ἐχθρότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τε τοὺς Ἑβραίους καὶ πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους καὶ τοὺς λοιποὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς! Ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Καθηγητοῦ εἶναι ἀποφασιστικὴ καὶ ἐν πολλοῖς ἀντιφατικὴ. Ὁ κ. Onorato Buccì, ἠθέλησεν ἴσως νὰ δρέψῃ δάφνας καινοφανῶν, ἅμα καὶ ὀθνείων θεωριῶν. Ὁ συνάδελφος κ. Ζέπος μὲ συμπεπικνωμένας, ἀλλὰ λίαν ἐκφραστικὰς διατυπώσεις ἀνήρесе πάσας τὰς «παραδοξολογίας» τοῦ Ἰταλοῦ Καθηγητοῦ, ὥστε νὰ μὴ παρίσταται ἀνάγκη νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας καὶ ἡμεῖς. Πολλὰ θὰ εἶχον νὰ εἶπω ἀκόμη καὶ περὶ τοῦ Κανονικοῦ καὶ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου καὶ τοῦ ρόλου τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ στ' αἰ., ἤτοι ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ὕστερον. Πάντως πέρα τῶν διατάξεων ἔχομεν πρωτοχριστιανικὰ κανονικὰ κείμενα, οἷα ἡ Διδαχὴ, αἱ Διαταγαὶ τῶν Ἀποστόλων, ἡ Ἀποστολικὴ Παράδοσις τοῦ Ἰππολύτου κ.ἄ. Ἀλλ' ὅμως πατέρα τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου θεωροῦμεν σήμερον τὸν ἅγιον Διόσκωρον Ἀλεξανδρείας (+ 264/7;).

12. Καὶ διερωτᾶται τις ποῦ («τὸ πάει»), κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, ὁ κ. Καθηγητῆς τοῦ ἐν Λατερανῶ Καθολικοῦ Πανεπιστημίου καὶ ποῖος ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τούτου μὲ τὰς καινοφανεῖς δῆθεν θεωρίας του; Νομίζω ὅτι δὲν σφάλλω λέγων ὅτι, ὡς Καθολικός, ἠθέλησε νὰ προσεταιρισθῆ ὑπὲρ τοῦ Καθολικισμοῦ τοὺς συγχρόνους Ἀνατολικοὺς λαοὺς — Μουσουλμάνους, Ἀραβας, Ἑβραίους καὶ τοὺς πέρσαν μέχρι καὶ τῶν Ἰνδιῶν —, πράγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε ν' ἀποβῆ δίδαγμα καὶ δι' ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας Ὀρθόδοξους, ὥστε νὰ μὴ κρίνωμεν τὰ ἔργα μόνον κατὰ τὴν ὑποκειμενικὴν μας ἀντίληψιν καὶ πίστιν, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀντικειμενικότητα. Διότι

ΠΑΑ 1978

ἔτσι καθιστῶμεν καὶ τοὺς μακρὰν ἡμῶν ἢ καὶ ἀντιτιθεμένους, φιλικωτέρους. Ἐπιτρέπατέ μοι τώρα νὰ κάμω καὶ μίαν ἐτυμολογικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ὀνόματος τοῦ κ. Καθηγητοῦ κ. *Onorato Bucci*. Κατὰ τὴν λατινικὴν των προέλευσιν, αἱ λέξεις σημαίνουν, «ἐντιμότητος ἀλαζών»! Πολλάκις καὶ τὰ ὀνόματα προσαρμόζονται πλήρως πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ ὅσα ἐξέθεσεν ὁ Ἰταλὸς Καθηγητῆς κ. *Bucci* ἀπέδειξεν ἀκονσίως τὴν ἐκφραζομένην διὰ τοῦ ὀνόματός του ἴσως ἀλήθειαν τοῦ λατινικοῦ ρητοῦ: *Scribere, quod in buccam venit*) (= γράφειν τὸ τυχὸν ἢ ὅ,τι παρέστιν). Τελευτῶν, τοῦτο θέλω καὶ πάλιν νὰ τονίσω. Ἡ παγκοσμιότης καὶ πανοικουμενικότης τοῦ Κηρύγματος τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἐκείνη ἀκριβῶς, ἥτις, μαζὶ μὲ τὴν προπαιδευτικὴν ἑλληνικὴν μόρφωσιν, ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς συναισθηματικοὺς τούτους Ἀνατολικοὺς λαοὺς τὰς ἀρχὰς τῆς ἰσότητος, τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀδελφότητος, ὡς καὶ τὴν πίστιν ὅτι κοινὸς Πατὴρ πάντων εἶναι ὁ Θεός. Δι' αὐτὸ καὶ οἱ ἄριστοι ὁμολογηταὶ τῆς χριστιανικῆς Πίστεως, ἄγιοι καὶ μάρτυρες τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας προήρχοντο ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς Ἀνατολῆς, τὴν ὁποίαν τὸ Κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ ἐξηθρόωπησε καὶ ἐξημέρωσεν. Ἡστόχησε λοιπὸν ὁ Ἰταλὸς Καθηγητῆς καὶ μάλιστα ἠδίκησεν ἑαυτὸν ὁ διδάσκαλος τῆς Ἱστορίας τοῦ Δικαίου, ὑποστηρίζων τὰ «παραδοξολογήματά» του, ὅπως ὠραιότατα ὁ κ. Γενικὸς Γραμματεὺς ἐχαρακτήρισε τὰς ἀναλυθείσας καὶ ἀναιρεθείσας ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Ζέπου ὀθνείας καὶ ζημιοκτόνους θεωρίας του. Εὐχαριστῶ!

★

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Γ. Μαριδάκης**, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀναφορᾶς τοῦ κ. Γενικοῦ Γραμματέως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐπὶ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀνεφέρθη εἰς τὴν νομοθεσίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ εἰδικώτερον εἰς μίαν ἐκ τῶν Νεαρῶν, τὴν 146ην ἀπευθυνομένην εἰς Ἑβραίους, διὰ τῆς ὁποίας ὀρίζεται ὅπως ἡ ἀνάγνωσις τῆς Παλ. Διαθήκης μὴ γίνεται μόνον εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐκ τῆς μεταφράσεως τῶν Ἑβδομήκοντα

★

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Διονύσιος Ζακυθηνός**, ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ βήματος, εἶπεν :

Ἦτο ὁμολογουμένως ἀριστοτεχνικὴ ἡ ἀπάντησις τοῦ συναδέλφου κ. Ζέπου εἰς τὰς θεωρίας τοῦ κ. *Bucci*. Ἴσως ἡ ἐπιχειρηματολογία του ἦτο πολὺ βαρεῖα διὰ τοὺς καχεκτικοὺς ὄμους τοῦ Ἰταλοῦ καθηγητοῦ. Τὰ προβλήματα εἶναι τόσον μεγάλα καὶ πολὺπλοκα, τὰ ἐπὶ αἰῶνας γραφέντα τόσον πολλὰ, ἢ βιβλιογραφία ἀπέ-

ραντος, ὥστε αἰσθάνεται κανεὶς δέος, ὄχι μόνον θρησκευτικόν, ἀλλὰ ἀπλῶς δέος ἀνθρώπου ἐπιστημονικῶς καὶ ιστορικῶς σκεπτομένου. Γενικεύσεις, ὡς ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἀνεσκεύασεν ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος, ἐγγίζουσιν τὰ ὅρια τῆς ἀνεπιτρέπτου προχειρότητος.

Διὰ τὰ ἔλλω εἰς τὰ πράγματα, ἐπιθυμῶ πρῶτον νὰ παρατηρήσω ὅτι τὸ θέμα, τὸ ὅποιον μᾶς ἀπασχολεῖ, ὑπῆρξεν ἀντικείμενον μακροτάτων συζητήσεων καὶ ἀμφισβητήσεων ἀπ' αὐτῶν τῶν πρώτων αἰώνων τῆς χριστιανικῆς Γραμματείας. Εἰς ὅσα ἀνέφερον ὁ συνάδελφος κ. Μπόνης προσθέτω τὰ διδάγματα ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἔργων τοῦ Τερτυλλιανοῦ. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Ἄδολφος Harnack, ὁ διαπρεπέστατος ἐρευνητὴς τοῦ δόγματος, ὑπερημόνηθη τῆς ἀπλότητος τοῦ πρώιμου Χριστιανισμοῦ εἰς τὸ βιβλίον του *Das Wesen des Christentums* (1900).

Ἐποχωρίζων τὰ θέματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὰς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθείας, θὰ ἀνακινήσω ὠρισμένα ζητήματα ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος. Θὰ ἐπισημάνω δύο νεώτατα βιβλία ἀναφερόμενα εἰς θέματα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἀπασχολοῦν: «*Le Judaisme et le Christianisme Antique*», ὑπὸ Marcel Simon καὶ André Benoît (*Nouvelle Clio*, 10, 1968) καὶ Marcel Simon, *La Civilisation de l'Antiquité et le Christianisme*, 1972. Εἰς τὰ βιβλία αὐτὰ ὁ Ἰταλὸς Καθηγητὴς θὰ εὔρισκε διδάγματα ἐπιστήμης καὶ μετριοφροσύνης.

Ἐκ τῶν μεγάλων ἱστορικῶν προβλημάτων τοῦ πρώιμου σταδίου τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι καὶ τὰ ἐξῆς: πρῶτον, ἡ θρησκευτικὴ κατάστασις τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ, καὶ δεύτερον, αὐτὸς ὁ Ἰουδαϊσμός, οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Διασπορᾶς καὶ οἱ ἐλληνίζοντες Ἰουδαῖοι. Θὰ ἀναφερθῶ πάλιν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Franz Cumont, *Les religions orientales dans le Paganisme romain* (τετάρτη ἔκδοσις 1929). Καὶ μόνον ὁ τίτλος χαρακτηρίζει τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν αἱ ἀνατολικαὶ θρησκείαι εἰς τὸν θρησκευτικὸν συγκρητισμόν. Ἰδιαιτέρως μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ διάδοσις τοῦ Μιθραϊσμοῦ, εἶναι δὲ χαρακτηριστικαὶ αἱ σκέψεις τοῦ Renan ἐπὶ τοῦ θέματος. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον σημεῖον, πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ εὐρεῖα διάδοσις τοῦ Ἑλληνιστικοῦ πολιτισμοῦ ἀπέβη μείζων συντελεστὴς τόσον εἰς τὸν χῶρον ἐξαπλώσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ, ὅσον καὶ τῆς δογματικῆς θεμελιώσεως τῆς νέας θρησκείας. Ὡς λέγεται εἰς τὸ μνημονευθὲν βιβλίον τῶν Simon καὶ Benoît (σελ. 234): «προελθὼν ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ὁ Χριστιανισμὸς ἐνεφουτεύθη καὶ ἀνεπτύχθη εἰς Ἑλληνορωμαϊκὸν περιβάλλον». Μέγιστον πρόβλημα τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἀκριβῶς ὁ «καθορισμὸς τῶν Ἰουδαϊκῶν στοιχείων καὶ τῶν Ἑλληνιστικῶν στοιχείων εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἐξέλιξίν του». Εἰς τὸ ἐρώτημα «*Juif ou Grec*», οἱ συγγραφεῖς ἀπαντοῦν: «*Juif et Grec*». Τὸ νὰ ἀγνοήσῃ κανεὶς

τὰ ἱστορικὰ ταῦτα δεδομένα, θὰ ἐσήμαινεν ἔλλειψιν φιλοσοφικῆς καὶ ἱστορικῆς προπαιδείας.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ ὅρου Ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς, συμερίζομαι ἀπολύτως τὰς ἐπιφυλάξεις τοῦ κ. Μπόνη. Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῆς ἱστορικῆς των συντυχίας διέδωσαν εἰς τὰ ἔθνη τὸ κήρυγμα τοῦ Σωτῆρος, καθιέρωσαν τὸ δόγμα καὶ τὰς ἐννοιολογικὰς του στοιχειώσεις καὶ κατεπολέμησαν τὰς αἵρέσεις, διέγραψαν τὰ παραδεκτὰ ὅρια μιᾶς Ἑλληνικῆς παιδείσεως, ἀλλὰ παρέμειναν (ἀσύγχυτοι) εἰς τὴν ἐσωτέραν ὑφήν των. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὰς ἐπανειλημμένας κρίσεις κατὰ τὴν μακρὰν διαδρομὴν των. Διὰ τοῦτο ὁ ὅρος Ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς, τὸν ὁποῖον πρῶτος ἔπλασεν ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποβῆ παραπλανητικὸς.

Τέλος ὁ κ. Π. Ζέπος ἐξέφρασε τὴν χαρὰν του διὰ τὴν διαδηλωθεῖσαν ὀργὴν τῶν κ.κ. συναδέλφων ἔναντι τῶν παραδοξοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀπόψεις τοῦ κ. Onorato Bucci.